

ERNST
ROBERT
CURTIUS

Evropská
literatura
a latinský
středověk

TRIÁDA

EDICE
PAPRSEK
SVAZEK
PRVNÍ

ERNST ROBERT
CURTIUS / EVROPSKÁ
LITERATURA
A LATINSKÝ
STŘEDOVĚK

ERNST
ROBERT
CURTIUS

Evropská
literatura
a latinský
středověk

TRIÁDA 1998

PŘELOŽILI
JIŘÍ PELÁN,
JIŘÍ STROMŠÍK
A IRENA ZACHOVÁ

*Kniha vychází pod záštitou rektora Univerzity Karlovy
prof. JUDr. Karla Malého, DrSc.*

*Nakladatelství Triáda děkuje
za laskavou finanční podporu
poskytnutou na vydání tohoto svazku
Česko-německému fondu budoucnosti,
společnosti Praha – Evropské město
kultury r. 2000, o. p. s.,
Ministerstvu kultury ČR,
předsedovi Senátu ČR Petru Pithartovi
a Nadaci Dagmar a Václava Havlových
Vize 97.*

© Francke Verlag, 1998

© Triáda Publishing, 1998, 2017

Translation © Jiří Pelán, Jiří Stromšík, Irena Zachová, 1998

Epilogue © Jiří Pelán, Jiří Stromšík, 1998

ISBN 80-86158-07-0

ISBN (pdf) 978-80-7474-212-5

ISBN (epub) 978-80-7474-215-2

ISBN (mobi) 978-80-7474-214-9

PŘEDMLUVA
K PRVNÍMU
ČESKÉMU
VYDÁNÍ

Často si v dnešní době klademe otázku, kde leží základy naší společné evropské identity, od čeho ji můžeme odvozovat a čím ji posilovat. Husté pletivo více či méně viditelných souvislostí mezi latinskou středověkou literaturou a národními evropskými literaturami, které slavný německý literární vědec Ernst Robert Curtius nyní posthumně představuje i českému čtenáři, poukazuje též na jeden z nejdůležitějších pilířů evropského sjednocovacího procesu – na kulturu a vzdělanost.

Kultura a vzdělanost neznaly již v období latinského středověku hranic a zeměpisné vzdálenosti překonávaly rychlostí, která je i pro Evropany žijící na sklonku 20. století obdivuhodná. Jsem velmi rád, že Curtiova proslulá kniha *Evropská literatura a latinský středověk* dnes přichází i k nám.

V Praze 9. září 1998

Václav Havel

GUSTAVU GRÖBEROVI
(1844-1911)
A ABYMU WARBURGOVI
(1866-1929)
IN MEMORIAM

1/ *Palai de ta kala anthropoisi exeuretai; ek ton manthanein dei.*
[Odedávna přece existují moudré zásady, které lidé vynalezli; z těch je třeba se učit.]

HERODOTOS, I, kap. 8

2/ *Pateron eu keimena erga.*
[Dobře zaznamenané činy předků.]

POLYBIOS, XV 4, 11

3/ *... neque concipere aut edere partum mens potest nisi ingenti flumine litterarum inundata.*

[... mysl nemůže počít ani porodit, není-li zaplavena mohutným proudem vzdělanosti.]

PETRONIUS, kap. 118

4/ *Ne tu aliis faciendam trade, factam si quam rem cupis.*
[Chceš-li, aby něco bylo vykonáno, neukládej to druhým.]

Příслови

5/ *Vielleicht überzeugt man sich bald, dass es keine patriotische Kunst und patriotische Wissenschaft gebe. Beide gehören, wie alles Gute, der ganzen Welt an und können nur durch allgemeine freie Wechselwirkung aller zugleich Lebenden, in steter Rücksicht auf das, was uns vom Vergangenen übrig und bekannt ist, gefördert werden.*

[Možná brzy přijdeme na to, že neexistuje žádné vlastenecké umění a žádná vlastenecká věda. Umění i věda náleží – jako každé dobro – celému světu a mohou prospívat jen tehdy, budou-li se na nich všeobecně, svobodně a vzájemně podílet všichni současníci, a to se stálým zřetelem na vše, co nám zůstalo známo z minulosti.]

GOETHE, *Flüchtige Übersicht über die Kunst in Deutschland*, 1801.

6/ *Auch die Zeiten des Verfalls und Untergangs haben ihr heiliges Recht auf unser Mitgefühl.*

[I doby úpadku a zániku mají svaté právo na náš soucit.]

JACOB BURCKHARDT, *Werke* XIV, 57

7/ *Absichtslose Wahrnehmung, unscheinbare Anfänge gehen dem zielbewussten Suchen, dem allseitigen Erfassen des Gegenstandes voraus. Im sprungweisen Durchmessen des Raumes hascht dann der Suchende nach dem Ziel. Mit einem Schema unfertiger Ansichten über ähnliche Gegenstände scheint er das Ganze erfassen zu können, ehe Natur und Teile gekannt sind. Der vorschnellen Meinung folgt die Einsicht des Irrtums, nur langsam der Entschluss, dem Gegenstand in kleinen und kleinsten Schritten nahe zu kommen, Teil und Teilchen zu beschauen und nicht zu ruhen, bis die Überzeugung gewonnen ist, dass sie nur so und nicht anders aufgefasst werden dürfen.*

[Cílevědomému hledání, všestrannému uchopení předmětu předchází nezáměrné vnímání, nenápadné začátky. Badatel poté spěchá k cíli a chce se mu přiblížit tím, že skoky mapuje svůj prostor. Zdá se mu, že schématem nevyzrálých úsudků o podobných předmětech dokáže pochopit celek ještě předtím, než si ujasní jeho povahu a části. Za tímto ukvapeným názorem přichází poznání omylu, a po něm váhavé rozhodnutí přibližovat se k předmětu malými, ba těmi nejmenšími krůčky, prohlížet si jeho části, ba částičky a nedopřát si klidu, dokud se nepřesvědčíme, že mají být chápány právě tak a nijak jinak.]

GRÖBER, *Grundriss der romanischen Philologie* I, 1888, 5

8/ *Die paritätische Verbindung von Mikroskopie und Makroskopie bildet das Ideal der wissenschaftlichen Arbeit.*

[Rovnoměrné spojení mikroskopie a makroskopie vytváří ideál vědecké práce.]

HUGO SCHUCHHARDT, 1915

9/ *On aurait souhaité de n'être pas technique. A l'essai, il est apparu que, si l'on voulait épargner au lecteur les détails précis, il ne restait que des généralités vagues, et que toute démonstration manquait.*

[Přáli bychom si nebýt příliš techničtí. Ale kdo to zkusil, poznal, že když jsme chtěli ušetřit čtenáře přesných detailů, zbyly jen vágní obecnosti a veškeré důkazy chyběly.]

ANTOINE MEILLET, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, 1928

10/ *Un libro de ciencia tiene que ser de ciencia; pero también tiene que ser un libro.*

[Vědecká kniha musí být vědou; ale musí být také knihou.]

JOSÉ ORTEGA Y GASSET, *Obras*, 1932, 963

Když jsem vydal tuto knihu, nevěřil jsem, že mohu počítat s nějakým ohlase-
sem. Nevycházela vstříc žádnému z vědeckých, literárních, filosofických
směrů, jež hýbaly dobou. Jestliže přesto vzbudila pozornost a sympatie, by-
lo to pro mne radostným překvapením.

Má kniha nevznikla z čistě odborných důvodů, ale z obav o zachování
západní kultury. Pokouší se osvětlit novými metodami jednotu této tradice
v prostoru a čase. V duchovním chaosu přítomné doby se důkaz této jed-
noty stal nejen nezbytným, ale i možným. Lze ho nicméně podat jen z uni-
verzálního hlediska. Příslušnost k latinské vzdělanosti takové hledisko po-
skytuje. Latina byla řečí vzdělanců po třináct staletí, od Vergilia k Dantovi.
Bez tohoto latinského zázemí jsou středověké národní literatury nesrozum-
itelné. Někteří z mých kritiků mi vytýkali, že v knize chybí řada význam-
ných fenoménů středověké literatury (například *Chanson de Roland*, tro-
badoři, drama). Možná že si tito kritikové nepřčetli její titul. Kniha
 pojednává o latinském středověku, nikoli o středověku vůbec. Dobré prá-
ce o národních literaturách Francie, Anglie, Německa, Itálie, Španělska
 nám rozhodně nechybějí. Má kniha jim nechce konkurovat, chce dát to,
co tato díla nedávají.

Latinský středověk je jedním ohniskem elipsy, která zde bude vyměřo-
vána. Druhým ohniskem je evropská literatura. Bude tudíž často řeč
o řecké a římské antice, ale bude se hovořit i o dílech a školách 16. a 17.
století. Chtěl bych doufat, že i znalci těchto období najdou v mé knize ně-
co užitečného. Má kniha se ovšem neobrací pouze k učencům, ale i k mi-
lovníkům literatury. George Saintsbury říká v předmluvě ke své *History of
Criticism: A friend who is at once friendly, most competent, and of a dif-
ferent complexion in critical thought, objected to me that „I treat litera-
ture as something by itself“. I hastened to admit the impeachment, and
to declare that this is the very postulate of my book.* [Jeden můj přítel, člo-
věk vlídný, nanejvýš kompetentní a přitom jiného smýšlení, pokud jde o li-
terární kritiku, mi vytkl, že „předmlouvám literaturu jako něco autonomní-
ho“. Ihned jsem tu obžalobu přijal a prohlásil jsem, že toto je vskutku
základní myšlenka mé knihy.] Literaturu přirozeně nelze absolutně izolo-
vat, a Saintsbury to dobře věděl. Také v mé knize se najdou věci, kterých

bych si byl nevšiml, nebýt C. G. Junga; budou v ní dotčeny problémy spadající do dějin mravů a filosofie; dozvíte se něco o sedmi svobodných uměních, o univerzitách atd. Ze světelného kuželu mých úvah však nikdy nemizí literatura: její témata, její techniky, její biologie, její sociologie. V této knize naleznete poučení, odkud se vzalo slovo literatura a jaký mělo původně smysl; co to je autorský kánon; jak se utvořil pojem klasik a jak se proměňoval. Jsou zde prošetřovány návratné nebo konstantní fenomény literární biologie: protiklad „starých“ a „mladých“; antiklasické směry, jež jsou dnes označovány jako barokní a pro něž já navrhuji termín manýrismus. Poezie je zde zkoumána ve vztahu k filosofii a teologii. Je tu položena otázka, jakými prostředky básnictví idealizuje lidský život (hrdinství, pastýřství) a přírodu (zobrazení krajiny) a jaké pevné typy si za tím účelem vypracovalo. Všechny tyto a ještě jiné otázky jsou přípravnými pracemi k tomu, co bych rád nazval fenomenologií literatury. Myslím, že je to něco jiného než literární dějiny, srovnávací literatura, literární věda, alespoň jak jsou dneska provozovány.

Dnešní archeologie dospěla k překvapujícím objevům, když zkoumala letecké fotografie pořízené z velké výšky. Tento postup například poprvé umožnil poznat systém pozdněřímského opevnění v severní Africe. Kdo stojí na zemi před hromadou trosek, nemůže vidět celek; ukáže ho teprve letecký snímek. Tento snímek je třeba nicméně zvětšit a porovnat s mapou generálního štábu. Technika literárního výzkumu, kterou jsem zde použil, je tak trochu srovnatelná s touto metodikou. Když se pokoušíme přehlédnout dvě nebo dvě a půl tisíciletí západní literatury, můžeme dospět k objevům, na něž bychom prostě nepřišli, kdybychom se dívali z vrcholu kostelní zvonice. Ale tento krok lze učinit teprve poté, co odborníci spjatí se svou farností odvedli spoustu pečlivé drobné práce. Velmi často ovšem takoví odborníci chybějí a z onoho vyššího stanoviska, které jsme zvolili, pak vidíme úkoly, které by mohly specializovanému bádání nabídnout cennou kořist. K pokroku v historických vědách dochází všude tam, kde se kombinují a vzájemně prostupují specializace a celkový pohled. Podněcují se navzájem a jsou v komplementárním vztahu. Specialismus bez univerzalizmu je slepý. Univerzalizmus bez specialismu je mýdlová bublina. A pokud jde o celkový pohled na literaturu, platí Saintsburyho axiom: *Ancient without Modern is a stumbling-block, Modern without Ancient is foolishness utter and irremediable.* [Staré bez nového je vždycky kámen úrazu, nové bez starého je však čiré a nenapravitelné bláznovství.]

Abych přesvědčil své čtenáře, musel jsem použít vědecké techniky, která je základem veškerého historického bádání: filologie. Pro duchovědné obory znamená totéž co matematika pro přírodní vědy. Jak učil Leibniz, pravda je dvojího druhu: na jedné straně jsou pravdivé poznatky, k nimž dospíváme rozumovou cestou a které nelze a ani není třeba empiricky potvrdit; na druhé straně jsou takové pravdy, jež odkrýváme toliko zkušeností a logicky jsou nedokazatelné; jsou tedy jak nutné, tak případné pravdy, podle Leibnize *vérités éternelles et vérités de fait*. Případné faktické pravdy mohou být zajištěny jen filologií. Filologie je služka historické vě-

dy. Snažil jsem se užívat jí se stejnou přesností a přísností, s jakou užívají přírodní vědy svých metod. Geometrie provádí důkazy na obrázcích, filologie na textech. Matematika se právem může pyšnit svou exaktností. Ale přesnost není upřena ani filologii. Musí předkládat výsledky, jež jsou ověřitelné.

Text druhého vydání byl asi na 200 místech vylepšen.

Knihu přeložil v roce 1953 Willard Trask pro Bollingen Foundation (Pantheon Books), New York, a brzy nato vyšla v Londýně (Routledge and Kegan Paul). V nejbližší době by mělo vyjít vydání španělské (Mexiko) a portugalské (Rio de Janeiro). Ohlášeny jsou i překlady do italštiny a do francouzštiny.

Bonn am Rhein, prosinec 1953

ERNST ROBERT CURTIUS

Z PŘEDMLUVY K PRVNÍMU VYDÁNÍ

Přípravné práce k této knize jsem zahájil v roce 1932. O jejím napsání jsem informoval v roce 1945 v heidelberském časopise *Die Wandlung*. Tyto stránky nepřetiskuji, protože kniha byla v letech 1946–1947 přepracována. Vše, co k tomu nyní mohu dodat, obsahuje *Ohlédnutí* v kapitole 18.

Souběžně s prvními výzkumy jsem uveřejnil svůj polemický spis *Německý duch v ohrožení* (1932), který protestoval proti dobrovolné kapitulaci německé vzdělanosti, proti nenávisti ke kultuře a proti politicko-sociologickému pozadí této nenávisti. U vzniku mé knihy bylo přání přispět k porozumění západní tradici, tak jak je dosvědčena v literatuře. Kniha se neobrací jen k odborným čtenářům, ale i k těm, kdo se zajímají o literaturu pro ni samotnou.

Speciálnější rešerše jsou odsunuty do exkursů.

Bonn am Rhein, prosinec 1947

ERNST ROBERT CURTIUS

Evropská literatura

Počínaje 19. stoletím udělalo poznání přírody větší pokrok než ve všech předchozích epochách dohromady. V konfrontaci s dřívějšími úspěchy jej lze vskutku označit za nesrovnatelný. Proměnil životní formy a otevírá nové možnosti nesmírného dosahu. Méně patrný, protože méně citelný, je pokrok na poli historického poznání. Nemění životní formy, jen ideové formy těch, kdo se na tomto pokroku podílejí. Vede k rozšíření a projasnění vědomí. Pravda, působení tohoto procesu nemusí být časem bezvýznamné ani z hlediska řešení praktických úkolů, před nimiž bude lidstvo stát. Neboť největším nepřitelem mravního a sociálního pokroku je kalné a omezené vědomí, jemuž jsou rovnou měrou nápomocny jak antisociální afekty všeho druhu, tak myšlenková lenost, to jest princip co nejmenšího vynakládání duševních sil (*vis inertiae*). Pokrok přírodního poznání je ověřitelný. Periodicita chemických prvků nevyvolává žádné názorové spory. Pokrok historického poznání naproti tomu může být uskutečněn jen na základě svobodné volby. Nemá žádnou ekonomickou a žádnou kalkulatelnou společenskou užitečnost. Naráží proto na lhostejnost, nebo dokonce na odpor zájmového egoismu, ztělesněného v mocenských skupinách.¹ Nositelé pokroku v historickém poznání jsou vždy osamělí jedinci, jež rozmanité historické otřesy, jako jsou války a revoluce, nutí klást si nové otázky. Thukydides se cítil povinován napsat své historické dílo, protože pokládal peloponneskou válku za největší válku všech dob. Augustin napsal svou *Boží obec* pod dojmem Alarichova dobytí Říma. Machiavelliho

¹ Možná není nečasové upozornit na jedno varování z roku 1926. MAX SCHELLER tehdy napsal: *Rozšířená demokracie, svého času spojenkyně svobodného bádání a filosofie proti nadvládě klerikálního ducha, se zvolna proměňuje a stává se velikou hrozbou pro duchovní svobodu. Typ demokracie, který v Athénách odsoudil Sokrata a Anaxagoru, přichází postupně na Západě, a snad i v Severní Americe, znovu ke slovu. Jenom ona převážně liberální demokracie relativně „malých elit“, která dnes zápasí o vliv, je spojencem vědy a filosofie. Tomu nás učí fakta už nyní. Ta demokracie, která se prosadila a byla posléze rozšířena na ženy a poloviční děti, není přítelem, nýbrž spíše nepřitelem rozumu a filosofie. U nás v Německu to začíná s klerikálně uvědomělými profesurami a sociálnědemokratickými „trestními profesurami“. Ale počkejte! Tím to ještě neskončilo!* (MAX SCHELLER, *Die Wissenformen und die Gesellschaft*, 1926, 89.)

politicko-historické spisy jsou odpovědí na italské tažení francouzského krále. Revoluce z roku 1789 a napoleonské války daly vzniknout HEGELOVĚ filosofii dějin. Za porážkou z roku 1871 následovala TAINOVA revize francouzské historie, za zřízením hohenzollernské říše NIETZSCHOVA „nečasová“ úvaha o „užitku a škodlivosti historie pro život“ – předznamenání moderních diskusí o „historismu“. Vyústění první světové války zajistilo v Německu ohlas SPENGLEROVĚ *Zániku Západu*. Hluběji bylo založeno a veškerým přínosem německé filosofie, teologie a historie vybaveno nedokončené dílo ERNSTA TROELTSCHÉ *Historismus a jeho problémy* (1922). Dosud nepřekonaným způsobem je v něm pojednáno formování moderního historického vědomí a jeho aktuální problematika. Historizace všech duchovních obsahů a tradičních hodnot postoupila právě v Německu dále než v jiných zemích. U RANKEHO byla spjata s momentem estetické kontemplanace (*vědomí participující na univerzu*). Je živá i u BURCKHARDTA, je však korigována pozorností k hlubokým stínům v celkovém obraze. Tato pozornost mu našeptala prorocké varování před zrůdnými formami státní všemohoucnosti, varování, jež se ve 20. století potvrdilo.

Publikováním pramenů a vykopávkami přibyl historické vědě v průběhu 19. a 20. století obrovitý materiál. Z périgordských jeskyní se vynořila kultura starší doby kamenné, egyptský písek vydal papyry. Náhle se ocitly na dosah ruky krétský a chetitský starověk středomořské pánve, egyptský a mezopotamský dávnověk, ale také řada exotických kultur, kultura Mayů či kultura nejstarší Indie. Evropská kultura vynikla na tomto pozadí jako „duchovní jednota“ zvláštního ražení, a právě analýza historismu přivedla TROELTSCHÉ k určení podstaty „evropeismu“. Byl-li historismus z mnoha stran napadán jako ochromující relativismus a byl-li popřípadě občas skepticky vychutnáván, u TROELTSCHÉ se mu dostalo kladného znaménka velkého úkolu, řešitelného v měřítku celých generací: *Myšlenka budování znamená překonávat dějiny dějinami a urovnávat základnu nového tvoření*.

První světová válka obnažila krizi evropské kultury. Jak vznikají, rostou a upadají kultury a historická tělesa, jež jsou jejich nositeli? V zodpovězení takové otázky může doufat jen exaktně postupující srovnávací morfologie kultur. Badatelem, který se ujal tohoto úkolu, byl Angličan ARNOLD J. TOYNBEE.² Jeho pojetí historie může znamenat pro všechny historické vědy takovou revizi východisek a takové rozšíření horizontů, že se nabízí analogie s atomovou fyzikou. Toynbeeova koncepce se liší od všech dřívějších filosofii dějin šíří hledisek a empirismem, který vychází z té nejlepší anglické tradice. Je osvobozena od dogmatických, z jediného principu odvozených předpokladů. Jaké jsou poslední celky dějinného procesu, jež

² A. J. TOYNBEE, *A Study of History*. Sv. 1–5 1934, sv. 4–6 1939 (závěrečné svazky zatím nevyšly). Shrnutí: *History. A Study of History by A. J. Toynbee. Volumes 1–6 abridged into a single volume by D. C. Somervell*, 1946. [Česky: ARNOLD J. TOYNBEE, *Studium dějin*. Přeložil Viktor Faktor. Praha, Práh 1995.] Srov. můj článek o Toynbeeovi in: *Kritische Essays zur Europäischen Literatur*, Bern 1954.

musí historik mít na zřeteli, má-li se dobrat srozumitelných a smysluplných útvarů (*intelligible fields of study*)? Nejsou to státy, jsou to rozsáhlejší dějinná tělesa; Toynbee jim říká „společnosti“ (*societies*) a my bychom je mohli označit jako kultury. Kolik jich je? Jedenadvacet, o nic více a o nic méně. Tedy velmi malý počet, je tu však přesto možnost srovnávání. Každé takové dějinné těleso je svým fyzickým a historickým prostředím a svým vnitřním vývojem stavěno před problémy, na nichž musí osvědčit svou životaschopnost. Jsou to zkoušky, v nichž roste nebo podléhá. O jeho osudu rozhodne, jestli na ně najde odpověď a jaká ta odpověď bude. V evropském rámci poskytují starořecké městské státy v období zhruba od roku 725 do roku 325 příklady toho, jak se různí členové téhož dějinného tělesa mohou chovat v téže situaci. Jejich společným problémem bylo nedostatečné zásobení potravou v důsledku nárůstu obyvatelstva. Některé státy – jako Korint a Chalkis – vykročily za zámořskou kolonizací. Sparta ukojí svůj hlad po půdě dobytím sousední Messenie. Je tak donucena k totální militarizaci svých životních forem, což má za následek kulturní ustrnutí. Athény specializují své zemědělství a svou řemeslnou výrobu (hrnčářství) za účelem vývozu a vytvářejí si takové politické zřízení, které by vrstvám vzešlým z nového hospodářského systému umožnilo účast na moci. Jakým zkouškám musel čelit Řím? Tou rozhodující byl stoletý zápas s Karthágem. Po první punské válce dobývá Karthágo Hispánii, aby jejího nerostného bohatství využilo k vyrovnání svých ztrát. Sřetne se tam s Římem, což vede k druhé punské válce. Po těžce vybojovaném vítězství se Řím musí uvázat v držení Hispánie, a musí si tudíž k ní zajistit pozemní přístup. Proto musí Caesar dobýt Galii. Proč zůstanou Římané stát na Rýně a neproniknou až k Visle nebo Dněstru? Protože za Augusta, po dvou stoletích válek a revolucí, byla jejich životní síla vyčerpána. Hospodářské a sociální převraty po druhé punské válce přinutily Řím k dovozu velkého množství otroků z Východu. Ti vytvoří „vnitřní proletariát“, zavlečou do Říma rozmanitá orientální náboženství, a připraví tak půdu, po níž pronikne do organismu římského univerzálního státu křesťanství jakožto „univerzální církev“. Když se od řeckořímského dějinného tělesa – ve kterém Germáni vytvářejí „vnější proletariát“ – po „interregnu“ stěhování národů odloučí nové západní dějinné těleso, tato nová společnost krystalizuje podél linie Řím – severní Galie, tak jak ji vyznačil Caesar. Germánští „barbaři“ se však stanou kořistí církve, která přežila závěrečnou univerzálně státní fázi antické kultury. Přicházejí tak o možnost vnést do nového dějinného tělesa pozitivní duchovní vklad. Selhávají v téže situaci, za jaké severští přistěhovalci na balkánském poloostrově triumfálně pokořili krétsko-mykénskou kulturu. „Achájci“ vnutili dobytému území svůj řecký jazyk, Germáni se naopak naučili latinsky. Přesněji řečeno: Frankové se na půdě romanizované Galie vzdali své řeči.

Tyto příklady snad mohou naznačit plodnost toynbeeovské koncepce. Obsahují už některé její základní pojmy. K jejich pochopení dodám jen to nejnutnější. Životní křivky jednotlivých kultur nejsou u Toynbeeho – na rozdíl od Spenglera – podřízeny osudově zákonitému průběhu. Jejich evo-

luční formy jsou sice analogické, ale každá kultura je svébytná, neboť může svobodně volit, jakým způsobem se kdy zachová. Jednotlivé kultury se mohou vyvíjet zcela nezávisle (například mayská kultura a stará Kréta), mohou být ale také natolik spjaty genetickou vazbou, že jedna je dceřinou kulturou druhé. Takový je vztah antiky a Západu, ale i starosyrské a arabské kultury atd. Vývoj jednotlivých kultur se odehrává na pozadí celkového pohybu, jež je třeba chápat nikoli jako pokrok, ale jako vzestup. Na kulturní tělesa a jejich členy je třeba nahlížet jako na skupinu lidí, která zdolává strmou skalní stěnu; někteří zaostávají a druzí stoupají výš a výše. Tento vzestup z hlubin podčlověka a nemobilního pračlověka je rytmem kosmického tepu života. Uvnitř každé kultury působí vůdčí menšiny, jejichž přitažlivost a vyzářování pudí většiny, aby s nimi srovnaly krok. Jakmile jejich tvůrčí vitalita ochabne, ztrácejí svou magickou moc nad netvůrčími masami. Z tvůrčí menšiny tak zbude pouhá vládnoucí menšina. To vede k *secessio plebis*, ke vzniku vnitřního a vnějšího proletariátu, a tudíž k rozkladu společenské jednoty.

O šíři a pronikavosti TOYNBEEHO díla nemohou zmíněné jednotlivosti dát ani matnou představu; a ještě méně mohou přiblížit myšlenkovou rigoróznost koncepce a nanejvýš ukázněné podání látky. Cítím tyto výhrady. Mohu pouze namítnout, že je lepší ukázat, byť nedostatečně, na největší současný myšlenkový výkon v oboru historie, než jej přejít mlčením. Mlčet o vědeckém objevu znamená ustoupit myšlenkové lenosti odborníků, vyhnout se „zkoušce“, která není vhod rutině poklidného školského provozu. TOYNBEEHO dílo je takovou zkouškou pro dnešní historickou vědu.

Poukázal jsem však na ně také proto, že předpokladem našeho zkoumání je historická koncepce Evropy. Evropa je jen jméno, pouhý „zeměpisný název“ (jak řekl Metternich o Itálii), není-li historickým názorem. Tím se však rozhodně nestala ve staromódních dějinách našich učebnic. Pro ně vůbec neexistují nějaké evropské dějiny, pro ně existují jen paralelní, vzájemně neprovázané dějiny jednotlivých národů a států. Dějiny dnešních nebo včerejších „velmocí“ se učí, uměle izolovány, ze stanoviska nacionálních mýtů a ideologií. Evropa je takto rozdrobena v prostoru. Rozdělením na starověk, středověk a novověk je pak ještě rozdrobena v čase. Tato dvojnásobná fragmentarizace je z pedagogických důvodů do jisté míry (v praxi zhusta překračované) nezbytná. Z týchž pedagogických důvodů je však neméně nezbytné, aby toto rozdrobení bylo překlenuto celostním pohledem. Abychom došli k tomuto závěru, stačí nahlédnout do učebních plánů našich škol. Obraz dějin, jak jej podává škola, je věrným zrcadlem akademické výuky historie. Německá historická věda byla však od roku 1864 ovlivněna dojmem, jaký na ni udělal Bismarck a říše Hohenzollernů. Bylo třeba znát nazpaměť všechny braniborské kurfiřty. Zdali pak se o ně výmarská republika přestala zajímat? Nevím. Ale z jejich učebních plánů vím, jak byly v septimě rozděleny středověké dějiny (919–1517). Nejprve šestnáct hodin dějepisu císařů Římské říše (čtyři pro saskou dynastii, pět pro sálskou, sedm pro Hohenštaufy). Potom čtyři hodiny dějepisu křížových válek, stejný počet pro „vnitřní rozvoj a duchovní život Ně-

mecka“. Německé dějiny pozdního středověku (1254–1517) dostaly jedenáct hodin. Na středověké dějiny mimo Německo zbylo devět hodin: jedna pro Francii (987–1515), jedna pro Anglii (871–1485), jedna pro Španělsko (711–1516), dvě pro zámořské objevy, čtyři pro italskou renesanci. V Anglii a Francii jistě poměr nebyl jiný. Ale předvýmarské Německo prošlo porážkou a revolucí. Mohlo si z toho vzít nějaké ponaučení a reformovat vyučování dějepisu... Děje se to už? Evropeizace obrazu dějin se dnes stala politickým požadavkem, a to nejen v Německu.

Nové poznání přírody a nové historické poznání se už ve 20. století vzájemně nepotírá, jak tomu bylo v epoše mechanického obrazu světa. Do přírodní vědy proniká pojem svobody a tato věda se znovu otevírá náboženskému tázání (MAX PLANCK). Pokud jde o historii, obrací svou pozornost k problematice zrodu kultury. Dívá se stále hlouběji do minulosti, až ke kulturám prehistorickým. Měří délku nám dostupných dějin stářím lidstva a bere odtud opěrné body pro určování počtu kultur, které lze v dalším vývoji lidstva ještě očekávat. Kromě toho odvozuje ze srovnání kultur typologii mýtů, jež byly historickým lidstvem vytvořeny, a vykládá je jako symboly kosmického dění. Začíná si všimnout jak přírody, tak náboženství.

Vědu naší doby charakterizuje konvergence přírodního a historického poznání, ukazující k novému, „otevřenému“ obrazu světa. Na závěr svého *Historismu* načrtává TROELTSCH příští úkol, jímž je soustředění, zjednodušení a prohloubení oněch duchovně kulturních obsahů, které nám předaly dějiny Západu a které musí vyjít z tavicího tyglíku historismu ještě sevrěnější a ještě jednodušší: *Nejpůsobivější by byl velký umělecký symbol, takový symbol, jakým kdysi byla Divina commedia a po ní Faust...* Je pozoruhodné, že také u TOYNBEEHO se objevuje – přirozeně ve zcela jím duchu – umělecká forma jako mezní pojem historismu. TOYNBEE uvažuje takto: Nynějšímu stavu našeho poznání, schopného přehlédnout téměř šest tisíciletí historického vývoje, odpovídá srovnávací metoda výzkumu, jež dospívá induktivně k zjištění určitých zákonitostí. Pokud by ale šlo o historické období desetkrát nebo tisíckrát delší, bylo by užití takové vědecké techniky nemožné. Musela by ji nahradit jistá forma básnického zobrazování: *it will eventually become patently impossible to employ any technique except that of „fiction“* [v tom případě bude zjevně nemožné užít jiné techniky než „obrazné“].

Pohled na moderní historickou vědu nás přivedl k pojmu básnictví jakožto fantazií vytvářeného vyprávění (*fiction*). Takto pružná definice zahrnuje antický epos, drama a starší i novodobý román. Ale také řecká mytologie spadá pod takový výměr. Neboť – jak říká Herodotos – Homér a Hesiodos stvořili Řekům jejich bohy. Tvůrčí fantazie, vytvářející mýty, příběhy a básně, je prapůvodní funkcí lidstva. Je také poslední skutečností, kterou již nelze dále analyzovat? Nebo ji filosofické myšlení může objasnit a určit jí místo v našem výkladu světa? Mezi mnoha soběstačnými filosofiemi německé přítomnosti nevidím jedinou, která by toho byla schopna. Jsou příliš zahleděny do sebe a do bída „existence“, a mohou

proto historicky uvažujícímu člověku nabídnout jen málo. Jediný filosof, který tento problém nastolil, byl HENRI BERGSON (1859–1941). V roce 1907 (*L'Evolution créatrice*) vyložil kosmický proces z perspektivy životního vzruchu (*élan vital*). Příroda se snaží uskutečnit v hmotě život, který se pozvedá k uvědomění. Život postupuje rozmanitými cestami (z nichž některé jsou slepé uličky) ke stále vyšším formám. V říši hmyzu – u mravenců a včel – dospívá k sociálním útvarům. Mravenci a včely pracují dokonale, protože je vede instinkt. Ale z téhož důvodu jsou neschopni přeměny a nemají před sebou žádný vývoj. Vědomí se uskutečňuje jen u lidí. Invence, která se v celém okruhu života projevuje vytvářením nových druhů, našla pouze v lidstvu prostředek, jak pokračovat v jedincích obdařených inteligencí – a tudíž také iniciativou –, nezávislostí, svobodou. Člověk si vytváří nástroje na zpracování hmoty. Jeho inteligence je proto přizpůsobena světu pevných těles a v oboru mechaniky je neúspěšnější. Ale oč je život pod vedením instinktu bezpečnější, o to nejistější je v oblasti inteligence.³ Když jí není kladen žádný odpor, může ohrozit jak existenci jedince, tak celé společnosti. Sklání se jen před skutečnostmi, tj. před smyslovými vjemy. Pokud „příroda“ chtěla předejít rizikům, jimiž hrozí inteligence, musela vytvořit fiktivní vjemy a fiktivní skutečnosti. Ty působí jako halucinace, tj. staví se myšlení do cesty jako reálná jsoucna, a jsou s to ovlivnit lidské jednání. Tím se objasňuje, proč se zároveň s inteligencí vynořuje pověra. „Jen inteligentní bytosti jsou pověřivé.“ Obrazotvorná funkce (*fonction fabulatrice*) byla pro život nezbytná. Živí ji pozůstatek instinktu, který inteligenci obklopuje jako aura. Instinkt nemůže bezprostředně zasáhnout, aby chránil život. A protože inteligence reaguje pouze na smyslové vjemy, instinkt vytváří vjemy „imaginární“.⁴ Nejdříve mohou vystupovat jako nejasné vědomí „účinné přítomnosti“ (*numen* Římanů), pak jako duchové a až mnohem později jako bozi. Mytologie je pozdní výtvor a cesta k polyteismu je cestou kulturního pokroku. Smyslem fantazie, vytvářející fikce a mýty, je „vyrábět“ duchy a bohy.

Nehodláme zde sledovat, jak BERGSONOVA metafyzika náboženství vrcholí v dotyku s mystikou. Pouze poznamenejme, že také TOYNBEE (jako PLANCK) se prohlašuje za křesťana. Jak pokrok přírodního a historického poznání, tak pokrok poznání filosofického – jehož jsme si, byť příliš letmo, povšimli – tedy ústí v přitakání křesťanství.

Pro naše úvahy má BERGSONŮV objev „fabulační funkce“ zásadní význam. Byl zde totiž poprvé abstraktně osvětlen tak často diskutovaný vztah mezi poezií a náboženstvím a poprvé byl vřazen do úplného, vědeckého obrazu světa. Kdo odmítá BERGSONOVU teorii, musí ji nahradit nějakou lepší. Podle mého soudu potřebuje doplnit pouze v jediném bodě. BERGSON odvozuje inteligenci a fabulační funkci z biologických premis. Jsou to nástroje, které si zhotovuje „život“ nebo „příroda“, popřípadě „tvůrčí elán“, leží-

³ Následující řádky podle *Les deux sources de la morale et de la religion*, 1933.

⁴ Tento mechanismus se příležitostně vynořuje ještě dneska, jak BERGSON ukazuje na jednom příkladu (s. 125).

cí v základech obého. Platí však obecný zákon, „že mechanismy lidské přirozenosti, jež původně sloužily uchování biologického druhu, jsou v průběhu vývoje používány i k mimobiologickým a nadbiologickým účelům“ (SCHELER). Oko a ucho původně sloužily jako pojistky v boji o život. Ve výtvarném umění a v hudbě se však staly orgány bezúčelové, ideální tvorby. Inteligence člověka-řemeslníka, *homo.faber*, zhotovujícího si své nástroje, se povznesla k poznávajícímu nazírání světa. Fabulační funkce se od biologicky účelové výroby fikcí pozvedla k vytváření bohů a mýtů a posléze se zcela odloučila od náboženského světa, aby se stala svobodnou hrou. Je „schopností vytvářet postavy, jejichž příběhy vyprávíme sami sobě“.

Stvořila epos o Gilgamešovi a mýtus o hadovi z ráje, *Iliadu* a příběh Oidipův, Dantovu *Božskou* a Balzakovu *Lidskou komedii*. Je kořenem a nevyčerpatelným pramenem veškerého velkého básnictví. A v tomto smyslu vskutku nelze poezii, jež překračuje staletí a tisíciletí, upřít velikost. Pro komplex evropských literatur je pozadím uzavírajícím horizont.

Obracíme-li nyní svou pozornost k tomuto předmětu, chápeme Evropu nikoli v prostorovém, ale v historickém smyslu. „Evropeizace obrazu dějin“, dnes tak žádoucí, musí být aplikována i na literaturu. Je-li Evropa útvar, který participuje na dvou kulturních tělesech, anticko-středomořském a moderním západním, platí to i pro její literaturu. Jako celek ji můžeme pochopit jen tehdy, když obsáhneme obě její komponenty jediným pohledem. Ale pro běžně praktikované literární dějepisceví začíná moderní Evropa až kolem roku 1500. To má zrovna takový smysl, jako kdybychom slíbili popis Rýna a dodali jen část od Mohuče ke Kolínu. Pravda, existují také dějiny „středověké“ literatury. Začínají kolem roku 1000, takže – abychom zůstali u svého příměru – někde ve Štrasburku. Ale kam se podělo období od roku 400 do roku 1000? To bychom museli začít už v Basileji... O této části toku se však mlčí – z velmi prostého důvodu: literatura těchto staletí je až na nepatrné výjimky napsána latinsky. Proč? Protože Germáni, jak už bylo naznačeno, se dali asimilovat Římem v podobě římské církve. Musíme tedy ještě kus zpátky. Literatura „moderní“ Evropy je natolik srostlá s literaturou Evropy středomořské, jako kdyby do Rýna vtékaly všechny vody Tiberu. Poslední velký básník rýnskofranckého kmene, Stefan George, cítil, že ho tajemná spřízněnost volbou spojuje s římskou Germanií a s franckou Lotharingií, odkud pocházel jeho rod. V šesti temných rýnských průpovědích snivě zaříkával vzpomínku na někdejší Lotharovu říši a odkazoval ji budoucnosti. Jednou setřese nadvládu Východu i Západu, Německa i Francie:

*Ein fürstlich paar geschwister hielt in frone
Bisher des weiten Innenreiches mitte.
Bald wacht aus dem jahrhunderschlaf das dritte
Auch echte kind und hebt im Rhein die krone.*

[Vladařský pár sourozenců držel dosud
v porobě střed rozlehlé Vnitřní říše.

Brzy procitne ze staletého spánku třetí dítě,
též právoplatný dědic, a vyzdvihne z Rýna korunu.]